

# Pjer Burdije, sociolog i intelektualac

Ivica Mladenović

Danas nema prakse, nema zone društvenog prostora, potproletarijata ili inteligencije, seljaka ili učitelja, braka ili nezaposlenosti, škole ili crkve, države ili tržišta, nauke, umetnosti, sporta, tela, medija, politike, etike, odnosa između polova, generacija, etniciteta ili klasa, čije proučavanje nije duboko transformisano njegovim radom. Jer, Burdije je znao spojiti strogost naučne metode s inventivnošću umetnika, neuporedivu teorijsku kulturu koja spaja autore koje kanonska tradicija rado suprotstavlja – Dirkema i Vebera, Marksa i Mosa, Kasirera i Vitgenštajna, Huserla i Levi-Strosa, Bašlara i Panofskija – u vanserijsku istraživačku praksu u koju je uložio svoj *libido sciendi* bez kraja i dna.

*Loik Vakan*

Velika dela se najčešće rađaju zahvaljujući proživljenim iskustvima koja nas, u određenom smislu, čine takvima kakvi smo, frustracijama ili nesrećama koje nam se dese, ili, pak, unutrašnjim pulsiranjima koja nas opterećuju i navode na delanje. Misao Pjera Burdijea<sup>1</sup> (1930–2002), francuskog sociologa, u tom smislu, obeležena je njegovom specifičnom životnom putanjom i iskustvima.<sup>2</sup> Rođen je 1. avgusta 1930. godine u Denguenu, ruralnoj provincijalnoj varošici na jugozapadu Francuske, region Visoki Pirineji – u porodici sa slabim kulturnim i ekonomskim

---

1 U zborniku ćemo zbog zahteva određenih jezičkih standarda koristiti – u domaćoj misli o društvu – već uveliko usvojenu transkripciju imena Pjer Burdije, iako autor ovih redova drži da bi ispravna transkripcija imena Pierre Bourdieu u stvari bila Pier Bordiu (jer su upravo ovo glasovi koje čujemo kada se njegovo ime izgovara na francuskom jeziku).

2 Prvi deo rada predstavlja refleksiju/sintezu koja se naslanja na rezultate sledećih istraživanja: Champagne 2008; Champagne, Christin 2004; Jourdain, Naulin 2012; Pinto 2002; Sapiro 2020.

kapitalom<sup>3</sup> – gde će provesti čitavo detinjstvo i adolescenciju. Uprkos „skromnom poreklu“ – živeći u đaćkom internatu – završio je gimnaziju u Pou (1941–1947), i, zahvaljujući izvrsnim školskim rezultatima dobija šansu da u prestižnoj pariskoj gimnaziji Luj Veliki, od 1948. do 1951. godine, priprema prijemni ispit za još prestižniju veliku školu (*grande école*) – rezervisanu za decu koja dolaze iz francuskih elitnih krugova – École normale supérieure (ENS), koju upisuje 1951. godine.

Stidljivi, levoruki i nespretni provincijalac sa neobičnim naglaskom, iz ruralne porodice, postaje tako deo sveta koji nije njegov. U pitanju je svet mladih intelektualno briljantnih buržuja, čiji je život obeležen dispozicijama za mišljenje i pisanje, tim svojevrsnim „naslednicima“<sup>4</sup> koji su – zbog toga što od najranijeg detinjstva putuju, obilaze muzeje, čitaju i čine deo intelektualnih krugova u kojima postoji kultura lepog govora, sholastičkih rasprava – opremljeni oratorskim i pisanim veštinama koje traži obrazovni sistem Francuske. U tom svetu upoznaje osećaj sociokulturne inferiornosti i izložen je socijalnom rasizmu. Recimo, uprkos tome što će pokazati vanredno dobru snalažljivost u takvom okruženju, mladi Burdije sve vreme oseća veliku nelagodu, suočen sa zahtevom da usmeno ili pismeno izrazi svoju misao. Prema sopstvenom priznanju, ta nelagoda će – iako to verovatno deluje neobično onima koji su slušali njegova predavanja, ili čitali njegove knjige – ostati prisutna do kraja života (Bourdieu 2014). Kao i u slučaju Flobera (*Gustave Flaubert*), kome će posvetiti knjigu

---

3 Otac Pjera Burdijea potiče iz berneanske seljačke porodice i profesionalnu putanju počinje kao radnik u poljoprivredi, da bi u svojim tridesetim godinama postao poštar i, kao takav, karijeru završio u ruralnim komunama Berna. Socijalno poreklo njegove majke je gotovo identično očevom, uz možda malo viši simbolički status, jer je poticala iz velike porodice koja je posedovala određenu zemlju u Lasubu. U skladu sa zalaganjem za refleksivnu sociologiju, detaljnu sociološku analizu „individue Burdije“, odnosno dekonstrukciju svog habitusa i značaj istog u ličnoj društvenoj trajektoriji, Burdije će izvesti u knjizi koju je napisao pre smrti, *Nacrta za autoanalizu (Esquisse pour une auto-analyse)* (Bourdieu 2004). Ista knjiga je zahvaljujući izdavačkoj kući Karpos skoro objavljena i na srpskom jeziku (2019).

4 Pjer Burdije i Žan-Klod Paseron će ovaj fenomen obraditi u knjizi *Naslednici: studenti i kultura (Les Héritiers: les étudiants et la culture)*, koja je objavljena 1964. godine.

*Pravila umetnosti: geneza i struktura književnog polja* (Burdije 1992), Burdijeova će misao zbog toga permanentno biti podvrgavana naporu samokontrole i borbi protiv sebe samoga (Dortier 2020).

Iskustvo života u internatu, u kojem žive uglavnom deca iz „narodskih klasa“ (*classes populaires*), dugoročno će obeležiti Pjera Burdijea, lično, kao i profesionalno. Pozivajući se na Flobera, odnosno na citat iz Floberovog klasičnog dela *Sećanja jednog ludaka* (*Mémoires d'un fou*), da „onaj ko je upoznao internat, poznaje, već u dvanaestoj godini, skoro sve u životu“ (Bourdieu 2004: 124), Burdije će opisivati uticaj koji će na njega imati taj „nasilni“ i „surovi“ svet svakodnevnih borbi, kalkulacija i strategija – od oportunitizma, preko servilnosti, do izdaja i denuncijacija – koje pojedinci u takvom kontekstu preduzimaju na dnevnom nivou kako bi zadržali svoje pozicije, tj. zadobili poštovanje. Za razliku od pomirljive, moralizatorske i navodno neutralne vizije sveta – koja vlada ne samo u štićenim buržoaskim krugovima, već i u francuskim školama, koje na pijedestal stavljaju argumentovanu intelektualnu komunikaciju i faktički ulepšane ljudske odnose – u često brutalnom univerzumu internata, pojedinci moraju biti spremni da „dobiju po vilici“ kako bi opstali (ibid.: 117). Vreme provedeno u toj „totalnoj instituciji“ (Erving Gofman), imaće, dakle, odlučujuću ulogu u stabilizaciji Burdijeovih dispozicija,<sup>5</sup> podstičući ga da se ne samo instinktivno, već i intelektualno prikloni viziji društvenih odnosa utemeljenoj na sukobima i vladavini principa dominacije (koja je još od najranijeg detinjstva prisutna u habitusu narodskih slojeva, odnosno društvenog sloja iz koga i sam dolazi).

Socijalna trajektorija Pjera Burdijea je tako obeležena vanrednom uzlaznom mobilnošću (Sapiro 2020: xv) – jer je, kao što ćemo videti u daljem tekstu, dosegao najviše pozicije unutar naučnog polja i veliki društveni ugled, odnosno simbolički kapital – upravo zahvaljujući

---

5 Odnos između objektivnih struktura i strukturirajućih dispozicija jedan je od ključnih za razumevanje burdijeovske sociologije. Koncept dispozicije je tako tesno povezan sa konceptom habitusa, koji Pjer Burdije i definiše kao *sistem dispozicija*. U najkraćem, „imati dispoziciju znači biti sklon da redovno delaš na određeni način u određenim okolnostima“ (Bourdieu 1998: 8).

školi, što ga svakako svrstava među one retke, koje on naziva „odmetnicima“ (*transfuges*) ili „čudotvorcima“ (*miraculés*), a koji su uspeli da se u velikoj meri odupru društvenim determinizmima ili „društvenoj sudbini“ koja im je bila namenjena rođenjem u dominiranoj klasi. Sve statistike pokazuju da se udeo ovakvih društvenih putanja u ukupnoj populaciji meri u promilima. Međutim, deluje da se veličina Pjera Burdijea ne ogleda samo u tome što je činio deo ove retke grupe „čudotvoraca“, već, pre svega, jer je, nakon što je efektivno postao deo dominantne klase, svesno izabrao da bude „disident“ te klase, postajući intelektualac koji se stavlja u službu dominiranih, tj. sveta iz kojeg je potekao, i dekonstruišući mehanizme reprodukcije sveta koji je postao njegov.<sup>6</sup> U tom ključu će, u razgovoru sa svojim učenikom Loikom Vakanom, priznati: „Tačno je da sam ja proizvod École normale koji je izdao École normale“ (Bourdieu 1992: 181).<sup>7</sup>

---

6 Od Karla Marksa, preko Maksa Vebera, do Pjera Burdijea, koncept dominacije je imao fundamentalnu ulogu u promišljanju društvenih odnosa i, naročito, društvenih sukoba. Ipak, njegovi sadržaji i označitelji su varirali, tj. bili uslovljeni specifičnim teorijskim tradicijama i nacionalnim kontekstima. Na primer, nemačka reč *Herrschaft* se u francuskom jeziku prevodi kao *domination*, a u srpskom kao „vlast“. U prevodima, pak, dela pripadnika Frankfurtske škole svojevremeno su ovu reč hrvatski filozofi prevodili kao „gospodstvo“. Slična je situacija i kada je reč o subjektima koji su ključni dejstvenici procesa dominacije: dok se u francuskom jeziku reči *die Herrschenden* i *die Beherrschten* prevode kao *dominants* i *dominés*, u srpskom prevodu „Privrede i društva“ iz 1976. godine nailazimo na „osobe koje vladaju“ i „podvlašćene“. Dihotomija „vladajući“ i „podvlašćeni“ u srpskom jeziku upućuje, pre svega, na institucionalne i prostorne odnose moći (izvedena je iz reči „red“, „poredak“, koja implicira uslove koje Veber postavlja za postojanje vlasti). Burdijeova koncepcija društvenog prostora, relacioni i dinamički pristup društvenim fenomenima, kao i njegova ideja da dominacija – zasnovana, pre svega, na simboličkom nasilju, ne samo na makroinstitucionalnom, ekonomskom, političkom i kulturnom, nego i na mikrodruštvenom planu – zavisi od situacije, resursa i strategije dejstvenika (tako da neko može, na primer, zauzimati hijerarhijski više položaje u ekonomskom polju, ali i, istovremeno, niže pozicije u intelektualnom ili kulturnom polju). Mislim da je, iako generalno ne najsrećnije rešenje, ipak najadekvatnije da francuske pojmove *dominants* i *dominés* – u kontekstu Burdijeove sociologije, „duha srpskog jezika“ i namere da im se prida svojstvo naučno upotrebljivih kategorija – na srpski treba prevoditi kao „dominantni“ i „dominirani“.

7 Sva trojica Burdijeovih sinova, Emanuel (*Emmanuel Bourdieu*), Žerom (*Jérôme Bourdieu*) i Lorán (*Laurent Bourdieu*), biće đaci ENS.

Nakon što je na ENS-u diplomirao filozofiju u roku, 1954. godine, i pre nego što će dobiti poziv za odsluženje vojnog roka u Alžiru, godinu dana, od 1954. do 1955. godine, Pjer Burdije radi kao profesor u gimnaziji u Mulanu. Nakon toga, 1956. godine upisuje doktorsku disertaciju iz filozofije i pod mentorstvom slavnog Žorža Kanguilema (*Georges Canguilhem*) – koji ima sličnu socijalnu trajektoriju kao i sâm Burdije – obrađuje temu fenomenologije afektivnog života. Ukoliko bismo se pozvali na često korišćenu distinkciju, mogli bismo reći da njegovi afiniteti mnogo više idu ka „filozofiji koncepta“ nego ka „filozofiji savesti“, a filozofski uticaj francuskih epistemologa i istoričara nauke obeležiće mladog Burdijea do kraja života.

U alžirskoj fazi, od 1958. do 1960. godine, Burdije radi kao asistent na Fakultetu književnosti u Alžiru, glavnom gradu istoimene države, kada – tokom terenskih istraživanja jednog ruralnog pretkapitalističkog društva, odnosno kabilskih seljaka – sve više koristi etnološke istraživačke pristupe. Prema sopstvenom sećanju, prihvatanje disciplinarnе konverzije nije bio jednostavan proces: „Dugo sam se video kao filozof i trebalo mi je mnogo vremena da sebi priznam da sam postao etnolog“ (Bourdieu 1987: 16–17). Uprkos tome što u to vreme etnologija, zajedno sa lingvistikom, u francuskom akademskom polju prema prestižu dolazi gotovo u rang sa filozofijom – i znatno je cenjenija od sociologije, naročito zahvaljujući Klodu Levi-Strosu (*Claude Lévi-Strauss*), koji ima velikog intelektualnog uticaja na Burdijeov teorijski i metodološki pristup u prvoj fazi njegovog stvaralaštva – filozofija je ipak nesumnjiva „kraljica disciplina“.

Ovaj put disciplinarnе konverzije, najpre ka etnologiji, a zatim ka antropologiji i sociologiji, odnosno disciplinama koje su, iz njegove perspektive, bile konkretnije i usmerenije na društvenu, odnosno političku akciju, odvija se nesvesno, kroz rad na terenu i bavljenje temama koje su se u tom periodu percipirale kao čisto sociološke i/ili antropološke. Dok filozofija ostaje „salonska stvar“, odnosno ograničava se na *promišljanje društva*, etnologija, antropologija i, naročito, sociologija – ta, prema Burdijeovom mišljenju, u odnosu na filozofiju „neplemenita nauka“ – podrazumevaju *pručavanje društva*, odnosno

istovremeni rad na terenu i na teoriji – na osnovu pažljivo prikupljenih i promišljenih podataka.<sup>8</sup>

Po povratku u Pariz, Burdije 1960. i 1961. radi kao asistent na Sorboni (bavi se istraživanjem problema celibata među seljacima iz njegovog kraja), a zatim i kao docent na Fakultetu knjiženosti u Lilu. Od 1962. godine vrši dužnost generalnog sekretara Centra za evropsku sociologiju (CSE) – istraživačkog instituta koji će delovati u okvirima École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), u kojoj će kao profesor raditi do kraja života – čiji je pokretač i glavno ime dugo bio Rejmon Aron (*Raymond Aron*), ikona francuske liberalne desnice.<sup>9</sup> Nakon raskida saradnje i svađe dvaju sociologa – koja je eskalirala naročito po pitanju „Maja '68“ i Aronove peticije protiv studentskog pokreta – Aron 1968. godine pokreće Centar za evropsku istorijsku sociologiju (CESH), dok Burdije osniva Centar za obrazovanje i kulturu (CSEC).

Može se reći da je 1982. godine njegov naučni prestiž dostigao vrhunac, kada je – u konkurenciji sa Alenom Turenom (*Alain Touraine*), verovatno uz Arona i Burdijea najvećim francuskim sociologom XX veka, koji je izgradio Burdijeu suprotstavljen sociološki model – izabran na mesto redovnog profesora sociologije na Koledžu de Frans (*Collège de France*) (što je verovatno najviša titula francuskog visokoobrazovnog

---

8 Uprkos tome što nije bio oduševljen filozofskim pristupom, osnovno filozofsko obrazovanje pomoglo je Pjeru Burdijeu da, uz pomoć obimnih empirijskih istraživanja, osmisli originalan teorijski konstrukt, i, njegovi magistralni teorijski koncepti dolaze upravo iz filozofije. Zanimljivo je da je u kasnijoj fazi svog stvaralaštva, u vreme kada je već postao jedan od najcenjenijih francuskih sociologa, napisao dve veoma zapažene sociološko-filozofske rasprave: (1) analizu filozofskog polja, povodom polemike koju je izazvao odnos Martina Hajdegera (*Martin Heidegger*) prema nacizmu: *Politička ontologija Martina Hajdegera* (Bourdieu 1988) i (2) *Paskalovske meditacije* (1997), u kojima pokušava da definiše koncepciju čoveka, prevazilazeći apstraktne zamke filozofije, ali i ignoranciju te teme u društvenim naukama, naslanjajući se na „negativnu filozofiju“ francuskog filozofa Bleza Paskala (*Blaise Pascal*), koji je živio i stvarao u XVII veku.

9 Zanimljivo je da Rejmon Aron, u konkurenciji četiri najtalentovanija sociologa u posleratnoj generaciji Francuske, koji su ujedno i tvorci četiri ključne sociološke paradigme – Pjer Burdije i genetski, odnosno konstruktivistički strukturalizam; Alen Turen i akcionalizam; Mišel Kroazije (*Michel Croizier*) i strategijski pristup; „konačno“ Rejmon Budon (*Raymond Boudon*) i metodološki individualizam ili utilitarizam – za svog asistenta na Sorboni bira upravo Pjera Burdijea.

sistema, jer se na tu poziciju biraju samo oni koji su postigli nesporni nacionalni i međunarodni renome). Institut kojim će rukovoditi nakon ovog izbora vratiće stari naziv, Centar za evropsku sociologiju (CSE), priključiti mu Centar za obrazovanje i kulturu (CSEC) i u njemu zaposliti veliki broj mladih istraživača. Može se reći da se radi o trenutno najistaknutijem sociološkom institutu u Francuskoj, koji okuplja veliki deo značajnijih savremenih francuskih sociologa i svakako predstavlja bastion „burdijeovske misli“.<sup>10</sup>

Od 1958. do 2008. godine Burdijeov opus broji 37 knjiga na francuskom i 347 prevedenih naslova na 34 jezika u 42 zemlje (Sapiro 2013), pri čemu je broj prevedenih knjiga i tekstova u stalnom porastu. Prva knjiga, *Sociologija Alžira*, objavljena je 1958. godine, dok su poslednje dve – štampane za njegovog života – *Bal samaca* i *Intervencije* (1961–2001).<sup>11</sup> Između 1958. i 2001. godine iz Burdijeovog pera je izašlo nekoliko naslova koji se smatraju savremenim sociološkim klasicima: *Naslednici*, 1964. godine; *Zanat sociologa*, 1968. godine; *Reprodukcija*, 1970. godine; *Distinkcija*, 1979. godine; *Praktični smisao*, 1980. godine; *Šta znači govoriti*, 1982. godine; *Homo academicus*, 1984. godine; *Državno plemstvo: velike škole i duh tela*, 1989. godine; *Pravila umetnosti: geneza i struktura književnog polja*, 1992. godine; *Beda sveta*, 1993. godine; *Paskalijanske meditacije*, 1997. godine; *Društvene strukture ekonomije*, 2000; *Jezik i simbolička moć*, 2001. godine; *Nauka o nauci i refleksivnosti*, 2001. godine.

Kada je reč o delatnosti u izdavaštvu, Pjer Burdije je 1964. godine pokrenuo naučnu kolekciju „Zdravi razum“ (*Le sense commun*) u okviru izdavačke kuće *Minuit*; akademski časopis *Actes de la recherche en sciences sociales* 1975. godine; a zatim 1992. godine i kolekciju „Razlozi za

---

10 Institut je 2010. godine preimenovan u Centar za evropsku sociologiju i političke nauke (CESSP), priključen mu je Centar za politička istraživanja Sorbone (CRPS), i deluje pod okriljem dve visokoobrazovne institucije: EHESS-a i Univerziteta Pariz 1 – Sorbona.

11 Poslednja knjiga na kojoj je Burdije radio, *Nacrt za autoanalizu*, pisana je na nemačkom jeziku, za nemačkog izdavača, a na francuskom je objavljena dve godine nakon njegove smrti.

delanje“ (*Raisons d’agir*), unutar izdavačke kuće *Seuil*.<sup>12</sup> Svi ovi poduhvati se mogu upisati u dva temeljna nastojanja koja će odlikovati njegov pristup: interdisciplinarnost i protivljenje veštačkom razdvajanju i pravljenju barijera između, s jedne strane, naučnog rada koji proizvodi znanja (*scholarship*) i, s druge strane, intelektualno-političkog angažmana u medijima (*commitment*). Čitava burdijeovska sociologija se zbog toga – u duhu čuvene rečenice izrečene tokom njegovog gostovanja u jednoj radio-emisiji – može opisati kao „borilačka veština“. <sup>13</sup> Jer, inherentni sadržalac svih kapitalnih dela ovog sociologa je sistemska, naučno utemeljena politička kritika sastavnih odrednica etabliranog društvenog poretka: od kolonijalizma (u *Sociologiji Alžira*), preko školskog sistema (u *Naslednicima*), aristokratskih pretenzija dominantne klase (u *Distinkciji*), do države kao instrumenta dominantne klase (u *Državnom plemstvu*). Reći istinu o društvenom svetu postaje, u njegovoj viziji, glavni ulog društvene i političke borbe za jednog intelektualca.

Osim navedenog, povezivanje naučnog rada i angažmana putem izdavačke kuće „Razlog za delanje“ Burdije je sproveo tako što je objavljivao – u formatu kratkih knjiga ili „popularnih enciklopedija“, pisanih na jeziku razumljivom i vanakademskoj publici – refleksije neophodne za utemeljeno političko delanje o aktuelnim političkim problemima koje su zasnovane na dokumentovanim naučnim istraživanjima.<sup>14</sup>

---

12 Tokom 1995. godine formira se istoimeni kolektiv, koji će okupljati stručnjake iz društvenih nauka sa zajedničkim ciljem: raditi na razvijanju radikalne kontrahegemonijske protivteže neoliberalnoj misli. Pod istim imenom je 1996. godine pokrenuta samostalna izdavačka kuća kojom će rukovoditi Pjer Burdije.

13 „Sociologija je borilačka veština. Ona nam esencijalno pomaže da se branimo, a da pritom ne smemo da zadajemo nedozvoljene udarce“. Režiseri veoma gledanog dokumentarnog filma o intelektualnom angažmanu Pjera Burdijea tokom 1990-ih godina iskoristiće ovu rečenicu i njome nasloviti sâm film. Ovaj stav o „odbrambenoj funkciji“ sociologije kao „borilačke veštine“ može se razumeti imajući u vidu socio-istorijski kontekst u momentu kada je izgovorio citirane reči: žestok neoliberalni napad na socijalne funkcije države na Zapadu, i Burdijeov sve direktniji angažman u odbrani progresivnih socijaldemokratskih tekovina te države.

14 Prve dve knjige u izdanju ove novopokrenute nezavisne izdavačke kuće, Burdijeova *O televiziji* (1996) i Alimijeva *Novi psi čuvari* (Halimi 1997), postale su bestseleri u godinama njihovih izdanja.



Uprkos, dakle, suštinski i otvoreno angažovanim osnovama burdijevske sociologije od njenih samih početaka, Burdije se slabo angažuje u političkim borbama unutar intelektualnog polja, sve do 1993. godine. Naime, nakon retkih takvih „izleta“ (potpisivanje apela podrške poljskoj Solidarnosti, podrška humoristi Kolušu (*Coluche*) na predsjedničkim izborima 1981. godine, predsedavnje komisijom koja se bavila sadržajem obrazovnih programa u vreme Miteranovog (*François Mitterrand*) mandata 1989–1990, pismo Vladi Francuske protiv Zalivskog rata 1990. godine i sl.), tek objavljivanjem obimnog kolektivnog istraživanja o društvenim patnjama „običnih ljudi“, odnosno velikog dela stanovništva Francuske, u knjizi *Beda sveta* (Bourdieu 1993) – u kojoj se predstavlja kao njihov „glasnogovornik“ i pledira za „drugačijim načinom vođenja politike“ – Burdije postaje jedan od najangažovanijih francuskih intelektualaca. Podrška štrajkačima i manifestacijama protiv antisocijalnog „Plana Žipe“, podrška nezaposlenima koji drže pod blokadom *École normale supérieure*, podrška alžirskim intelektualcima, podrška evropskim društvenim pokretima protiv neoliberalizma itd., samo su neke od najpoznatijih simboličkih borbi ovog sociologa zbog kojih je stekao status „neprijatelja br. 1“ među najistaknutijim braniocima etabliranog poretka u francuskom intelektualnom polju.<sup>15</sup>

Izvanredni rezultati i sve veći naučni međunarodni uticaj Burdijeove sociologije krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina doneli su mu najviša nacionalna i međunarodna odlikovanja. Pored Zlatne medalje, kao najvišeg priznanja krovne francuske istraživačke institucije, Nacionalnog centra za naučna istraživanja (CNRS), 1993. godine (bio je prvi sociolog koji je u istoriji te institucije dobio rečeno priznanje), kao i Univerziteta Berkli, *Erving Goffman Prize*, 1996. godine, odnosno *Huxley Memorial Medal*, priznanja Kraljevskog instituta Velike Britanije i Irske, 2000. godine, od drugih istaknutih odlikovanja ovom sociologu u nauci možemo izdvojiti nekoliko: počasni doktor Berlinskog univerziteta, Univerziteta Gete u Frankfurtu i Atinskog univerziteta;

---

15 Problematiku njegovog angažmana unutar intelektualnog polja detaljnije ćemo obraditi u drugom odeljku ovog teksta.

član Evropske akademije, Američke akademije za umetnost i nauku, Britanske akademije itd.

Ipak, definitivna konsekracija i ulazak u *pantheon* najvećih mislilaca XX veka dešava se nakon 23. januara 2002. godine, kada je velikom slikom na naslovnici *Le Monde*-a objavljena Burdijeova smrt. Naime, njegov uticaj beleži vrtoglav međunarodni uspon: pored toga što je postao najcitiraniji svetski sociolog, ispred Emila Dirkema (*Émile Durkheim*),<sup>16</sup> od 2007. godine se radi o – prema *Institute of Scientific Information*, koji je specijalizovan u domenu recenziranja citata u akademskim publikacijama – drugom najcitiranijem misliocu, posle Mišela Fukoa (*Michel Foucault*), a ispred Žaka Deride (*Jacques Derrida*) i drugih najvećih umova u istoriji socijalnih ideja<sup>17</sup> (Truong, Weill 2012). Pored toga, *Distinkcija* je postala najcitiranija sociološka knjiga na svetu (Coulangeon, Duval 2013).

Možda je, pak, najznačajniji pokazatelj Burdijeovog značaja u sociologiji i društvenim naukama činjenica da se radi o, posle Dirkema, verovatno jedinom sociologu koji je, oko svog teorijskog i metodološkog pristupa, još za života uspeo da izgradi „školu“. Veliki broj danas već monumentalnih knjiga i tekstova, koji se obično *a priori* pripisuju Burdijeu, sociolog je u stvari napisao u koautorstvu. Minuciozno je decenijama gradio svoj „tim“ sačinjen od uglavnom mladih istraživača,

---

16 U godinama nakon njegove smrti, organizuje se veliki broj konferencija i seminara posvećenih Burdijeu u najvećim univerzitetskim centrima, od SAD, Velike Britanije i Nemačke, do Indije i Čilea, a objavljeno je i na stotine knjiga o njegovom stvaralaštvu. Ukoliko u Francuskoj postoji poseban sociološki pravac ili škola, to je upravo burdijeizam, koji čine ne samo veliki broj pojedinaca koji se otvoreno izjašnjavaju kao „burdijeovci“, nego i istraživački instituti, naučni i intelektualni časopisi, neformalni krugovi. Koncepti *habitus*, *polje*, *kapitali*, *simboličko nasilje*, postali su deo ustaljenog sociološkog rečnika u konvencionalnoj sociologiji. Prema *European Journal of Sociology*, od 2003. do 2012. godine Burdije doživljava konstantni uspon u američkim akademskim statistikama, da bi 2012. godine postao najcitiraniji sociolog u SAD.

17 Uključujući i, na primer, imena poput Ervinga Gofmana, Jirgena Habermasa (*Jürgen Habermas*), Maksa Vebera (*Max Weber*), Žila Deleza (*Gilles Deleuze*), Džudit Batler (*Judith Butler*), Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*), Sigmunda Frojda (*Sigmund Freud*), Karla Marksa (*Karl Marx*), Martina Hajdegera, Noama Čomskog (*Noam Chomsky*), Bruna Latura (*Bruno Latour*).

okupljajući ih i dajući im šansu da rade s njim u CSE-u, na EHESS-u, na *Collège de France*-u, u *Actes de la recherche en sciences sociales*, u *Raisons d’agir*, kao i na konkretnim istraživačkim projektima koje je vodio.

Prema svedočenju jednog od njegovih učenika, sociologu-otpadniku Žan-Luju Fabijaniju (*Jean-Louis Fabiani*), „veliki učitelj“ je često govorio svojim učenicima tokom večernjih *tête-à-tête* razgovora – koje je redovno s njima organizovao i iz kojih su mladi ljudi izlazili kao da će jednog dana postati gospodari konceptualnog sveta – „prepustite teoriju meni, zadovoljite se da je koristite“ (Fabiani 2015: 155). Retki su oni koji su napustili „učiteljev put“, a među njima još ređi oni koji su uspjeli da izgrade svoj sopstveni teorijski konstrukt.<sup>18</sup> Većina Burdijeovih učenika su danas najpriznatiji francuski sociolozi (ali i istoričari, antropolozi, etnolozi, politikolozi), koji rade u institutima u kojima dominira „burdijeovska škola“ – u kojima je gotovo nemoguće naći doktoranda čiji predlog projekta doktorske disertacije ne sadrži burdijeovski teorijski i metodološki aparat – i članovi su redakcija časopisa u kojima je gotovo nemoguće objavljivati radove ukoliko nisu na „učiteljevoj liniji“. U tom ključu, nije preterano tvrditi da prisustvujemo finalnoj kanonizaciji jednog specifičnog pravca u sociologiji i u društvenim naukama uopšte, naime *burdijeizmu*.

## Sociolog

U periodu kada Burdije postaje sociolog, ova disciplina je u Francuskoj duboko podeljena na dva tabora. S jedne strane, imamo etablirane i

---

18 Redak izuzetak je Lik Boltanski (*Luc Boltanski*). Omiljeni učiteljev sledbenik, koautor studije *Proizvodnja dominantne ideologije* iz 1976. godine – koja na svakih nekoliko godina doživljava nova izdanja – i kopokretač časopisa *Actes de la recherche en sciences sociales*, Boltanski je od početka pokazivao velike teorijske ambicije. Raskid sa Burdijeovom sociologijom i, generalno, raskid dugogodišnjih saputnika i prijatelja bio je bolan, lično i profesionalno, za sve, jer je doživljen kao izdaja. Boltanski će biti nepoželjan i „odstranjen“ iz burdijeovskih krugova, sve do 2010. godine, kada će se jednim delom distancirati od svojih radikalno pragmatiskih pozicija iz 1980-ih godina i u knjizi *De la Critique* pokušati da se ponovo približi burdijeovskoj školi.

uvažene sociologe sa Sorbone – poput Rejmona Arona i Žorža Gurviča (*Georges Gurvitch*) – koji se bave primarno historijom sociologije i zainteresovani su za „velike teme“, ali ne i za empirijska istraživanja. S druge strane, pak, sve je više empirijskih sociologa – u novoformiranim istraživačkim institutima, a naročito u okviru CNRS-a – koji nemaju većih teorijskih ambicija, jer nekritički usvajaju američki funkcionalizam kao svoj interpretativni okvir – pre svega interpretativna oruđa Roberta Mertona i Pola Lazarsfelda. Pjer Burdije tako, u izvjesnom smislu – zajedno sa, pre svega, Žan-Klodom Šamboredonom (*Jean-Claude Chamboredon*) i Žan-Klodom Paseronom – učestvuje 1960-ih u obnavljanju francuske sociologije, uvezujući saznanja iz svih disciplina humanističkih nauka, nastavljajući tako dirkemovski projekat sociologije kao teorijsko-empirijske „totalne nauke“ o čoveku kao društvenom biću.

Kao čitalac i veliki znalac dela Emila Dirkema, Burdije će se vratiti dirkemovskom konceptu jedinstvene društvene nauke,<sup>19</sup> protiveći se ne samo veštačkoj podeli između disciplina, kao proizvodu univerzitetskih interesa, već i podelama koje uvode sami sociolozi preko posebnih i često nezavisnih domena istraživanja (koje takođe nisu vođene čisto naučnim razlozima).<sup>20</sup> U tom ključu, nije neobično što u njegovom opusu nalazimo toliko različitih i naizgled nepovezanih istraživačkih predmeta – religija, ekonomija, sport, država, jezik, politika,

---

19 Emil Dirkem nije pravio razliku između sociologije, istorije, etnologije i ljudske geografije, smatrajući da sve ove discipline treba da čine jednu jedinstvenu nauku o čoveku i društvu. Pjer Burdije će, u okviru kolekcije „Zdravi razum“ – koju je uređivao punih 28 godina u okviru izdavačke kuće *Minuit* – objaviti nekoliko zbirki rasutih tekstova, ne samo Emila Dirkema već i Marsela Mosa (*Marcel Mauss*) i drugih Dirkemovih nastavljača. Uostalom, u knjizi *Zanat sociologa: epistemološke prethodnice* (Bourdieu, Chamboredon, Passeron 1984 [1968]), koju je Burdije napisao u koautorstvu sa Šamboredonom i Paseronom, upravo je Dirkem glavna referenca.

20 To je i razlog zašto njegovo „čedo“ – danas verovatno jedan od dva najistaknutija francuska sociološka časopisa – „Činovi istraživanja u društvenim naukama“ – u naslovu nosi „društvene nauke“, i zvanično se vodi kao interdisciplinarnan, a ne sociološki časopis. Burdije će se, inače, samoidentifikovati kao sociolog; međutim, dajući ovoj disciplini veoma široko značenje, nastaviće istovremeno da bude filozof, etnolog, antropolog, pasionirani čitalac istorijske literature i književnosti itd. (Champagne 2008: 15).

roditeljstvo, mediji, univerziteti, intelektualci, društvene klase itd. – te ga je nemoguće uklopiti u tradicionalne sociološke kalupe (sociologija obrazovanja, sociologija porodice, sociologija politike itd.). Burdijeov model mišljenja, stoga, nije produkt nijednog posebnog sociološkog domena, već više sociologije kao totalne društvene nauke, čime je u velikoj meri izbegao zamke naučnog provincijalizma koji, usudiću se ustvrditi, dominira u savremenoj sociologiji.

Burdijeova velika teorijska ambicija – duguje je pre svega osnovnom filozofskom obrazovanju – naslonjena na sistematski konstruisan empirijski projekat – koji duguje primarno saradnji sa statističarima kadrim da matematičke i statističke modele prilagode potrebama društvenih nauka<sup>21</sup> – predstavljaju vertikalnu njegovu sociologiju (ma koliko njegov pristup, kao i pristupi svih velikih umova uostalom, nikada nije bio suštinski sasvim stabilizovan i zaokružen).

Dobra teorija uvek nastaje kao reakcija na probleme od opšteg društvenog značaja, odnosno, kao artikulacija specifičnog društveno-političko-intelektualnog i istorijskog konteksta. Nacionalni i međunarodni istorijski okvir Burdijeovog intelektualno-formativnog perioda obeležen je važnim socio-političkim događajima: od staljinističke diskreditacije komunističkih ideja na Istoku (ali i, uprkos tome, višedecenijske dominacije „staljinističke“ Komunističke partije Francuske na francuskoj lewici), odnosno, konsenzusa rada i kapitala kroz uspon države socijalnog staranja na Zapadu – koja dovodi do rušenja etabliranih i intronizacije novih uverenja o mogućnostima izgradnje kvalitativno drugačijeg društva – preko Hladnog rata i blokovske podela sveta na ideološkim osnovama, do antikolonijalnih stremljenja političkih pokreta u Africi i Aziji.

Istovremeno, hegemoni duh epohe 1950-ih i 1960-ih godina u Francuskoj, obležen je trima dominantnim paradigmama: *fenomenologijom*, *strukturalizmom* i *marksizmom* (kao krovnom paradigmatom).

---

21 O ovoj temi, videti Mladenović 2021, kao i tekst Mladenović i Dugonjić u ovom zborniku.

Subjektivistička vizija društvenih odnosa u posleratnom periodu svoj najdublji izraz nalazi u fenomenologiji, koja vidi *fenomen* – tj. ono što se pojavljuje u svesti subjekta – kao jedinu spoznajuću stvarnost. Najistaknutiji predstavnici ovog teorijskog pravca, i autori koje Burdije čita, jesu Edmund Huserl (*Edmund Husserl*), Martin Hajdeger i Alfred Šic (*Alfred Schütz*), dok u Francuskoj dominira verzija fenomenologije u vidu *egzistencijalizma*, oličena u imenima Žan-Pola Sartra (*Jean-Paul Sartre*) i Morisa Merlo-Pontija (*Maurice Merleau-Ponty*), koja je naročito uticajna 1950-ih godina.

S druge strane, Levi-Strosov antropološki i Altiserov filozofski projekat doprinose vrtoglavom usponu, pa i konačnom trijumfu strukturalističke paradigme u društvenim i humanističkim naukama Francuske 1960-ih i 1970-ih godina. U najkraćem, strukturalizam predstavlja objektivističku viziju društvenih odnosa, u smislu da se *društvene strukture*<sup>22</sup> vide kao objektivno postojeće stvarnosti koje od spolja ka unutra – pojedinačnim delatnicima – nameću svoju logiku agensnosti. Ovi potonji su, u tom ključu, utoliko podređeniji strukturama, samim tim što nisu svesni navedene činjenice.

Iako neki tvorci i istaknuti zagovornici pomenutih modela mišljenja nemaju dodirnih tačaka sa marksizmom, oni upravo kroz marksizam, odnosno, dva njegova najuticajnija posleratna pravca – egzistencijalistički i strukturalistički – doživljavaju punu afirmaciju. Žan-Pol Sartr, na primer, nastojeći da raskrsti sa redukcionističkim i mehanicističkim pristupima ortodoksnog marksizma, svojom vizijom „egzistencijalističkog marksizma“ afirmiše poziciju da *postojanje* prethodi *suštini* i da ljudi, sopstvenim delanjem, proizvode sebe u punoj slobodi i u pluralnosti svojih društvenih iskustava. Neuspeh ovog pristupa da na adekvatan način artikuliše društvene probleme svoga vremena, kao i intelektualna ofanziva levistrosovskog strukturalizma, doneće Altiserov strukturalistički odgovor, ukalupljen u jedan autentičan i

---

22 Strukturu, u tom ključu, čini celina međusobno zavisnih elemenata koji, pak, grade jedan sistem, pri čemu izmena jednog od elemenata vodi transformaciji ostalih elemenata u datom sistemu.

marksistički interpretativni okvir, koji će dugo biti glavna referenca u akademskom polju.<sup>23</sup>

Pjer Burdije nije nastavljač nijedne od ovih struja, kao, uostalom, ni neke od tradicionalnih socioloških škola, već kreator sasvim originalnog i uspešno realizovanog, jednog više *eklektičkog pristupa*. Zna lački, kombinujući i obnavljajući nasleđe socioloških klasika,<sup>24</sup> on svoj teorijski konstrukt gradi, pre svega, u odnosu na dominantnu paradigmu, vodeći se principom „sa“ i „protiv“ levistrosovskog i altiserovskog strukturalizma. Naslanjajući se na ovaj teorijski pravac, Burdije, naime, društvenim fenomenima pristupa na objektivistički i relacioni, odnosno, nesupstancijalistički način, ali ujedno kod njega kritikuje pokušaj ignorisanja praktičnih logika delatnika i simboličkih sistema u kojima oni funkcionišu (ne upadajući u intelektualističke i subjektivističke iluzije koje detektuje u fenomenologiji, i naročito kod Žan-Pola Sartra, ili u metodološkom individualizmu, koji je blizak neoklasičnoj ekonomiji). Na tom tragu, njegova sociologija se pojavljuje kao pokušaj prevazilaženja granica ovih tradicionalnih distinkcija:

Ukoliko bih okarakterisao svoj rad u dve reči [...], govorio bih o *konstruktivističkom strukturalizmu* ili o *strukturalističkom konstruktivizmu*, preuzimajući reč „strukturalizam“ ali dajući mu smisao koji je veoma različit od onog koji mu daje sosirovska i levistrovska tradicija. Pod „strukturalizmom“ ili „strukturalističkim“ podrazumevam da u društvenom svetu – a ne samo u simboličkim sistemima, jeziku, mitovima itd. – postoje objektivne strukture koje su nezavisne od svesti i želje delatnika i koje su sposobne da usmere ili da prinude njihove prakse ili reprezentacije. Pod „konstruktivizmom“ podrazumevam da postoji

---

23 O intelektualno-političkim uslovima u kojima nastaje Burdijeov sociološki projekat, videti Bonnewitz 2002.

24 Od Marksa preuzima, na primer, ideju o suštinski konfliktnoj prirodi društvenih odnosa, od Vebera značaj simboličkih sistema u analizi tih odnosa, a od Dirkema metodu socioloških istraživanja. „Ja sa autorima imam veoma pragmatičan odnos: na njih gledam kao na 'saputnike' – u tradicionalnom, zanatskom smislu – od kojih tražimo pomoć u teškim situacijama [...]. Autori – Marks, Dirkem, Veber i dr. – predstavljaju repere koji strukturišu naš teorijski prostor i našu percepciju tog prostora“ (Bourdieu 1987: 39–40, 42).

jedna društvena geneza, s jedne strane, šema percepcije, misli i akcija [...] i, s druge strane, društvenih struktura (Bourdieu 1987: 147).

Polazeći od pretpostavke da se u *analizi društvenih činjenica ne treba naslanjati na biološka ili psihološka objašnjenja, već da te činjenice treba tumačiti isključivo uz pomoć drugih društvenih činjenica*, Burdije prihvata koncept metodološkog holizma i Dirkemovu ideju da je društvo celina koja prevazilazi prosti zbir pojedinačnih delova. Ova vizija se suprotstavlja akterskoj koncepciji društvenog sveta prema kojoj je društvo moguće istraživati fokusirajući se na analizu individua i njihovih iskaza. Sama činjenica da su delatnici u stvari elementi uslovljeni društvom koje ih prevazilazi i – u određenom smislu – dominira, podrazumeva da oni nisu svesni šta je *to* – faktori čisto društvene prirode – što determiniše *ono što ih čini*, i, uopšte, *ono što predstavljaju*. Iz Burdijeove perspektive, iako delatnici, dakle, veruju da su njihove akcije proizvod lične/individualne volje, sociolog ne treba da *a priori* prihvata ova uverenja – mada ne bi trebalo ni da ih ignoriše – već da kroz empirijsko istraživanje objektivizuje upravo faktore koji determinišu ta uverenja, ali i da datu analizu obogati kritičkim uvidom u njihov sadržaj. Sociologija Pjera Burdijea tako predstavlja sociologiju čiji je zadatak da otkriva determinizme koji određuju društvene delatnike, iako ih oni sâmi nisu svesni (Jourdain, Naulin 2012: 15–16).<sup>25</sup>

---

25 Jedna od najvirulentnijih kritika sociologije Pjera Burdijea odnosi se upravo na njegov metodološki determinizam, koji se u političkom jeziku može prevesti kao „društveni fatalizam“. Međutim, čini se da je u osnovi te kritike – koja najčešće dolazi od liberalnih teoretičara – pogrešna pretpostavka koncepta slobode, kao i strah od političkog potencijala burdijeovske sociologije. Jer, kako primećuje filozof Žak Bouveres (Jacques Bouveresse), Spinoza (Baruch de Spinoza), Lajbnic (*Gottfried Wilhelm Leibniz*), pa i Frojd, mnogo su veći metodološki deterministi od Burdijea, ali se to u njihovom slučaju retko uzima kao „pretnja“ (Bouveresse 2004: 38). Osim toga, iz perspektive autora ovih redova, sociologija koja u centar svog istraživačkog pristupa stavlja „mišljenje aktera“ i „smisao koji sami akteri daju svom delanju“, u krajnjem ne predstavlja ništa drugo do doprinos svetu takav kakav je, odnosno, svodi se na *ideologiju opravdavanja etabliiranog poretka* (imajući u vidu da su društveni delatnici najčešće, da upotrebimo Altiserov izraz, *interpelirani* dominantnom ideologijom). Pored toga, suprotnost sociološkom determinizmu nije *slobodna individualna volja* nego *slučajnost*, tako da bez metodološkog determinizma, kao sociološkog oruđa, nema ni sociologije kao ozbiljne



Konstruišući obiman i originalan istraživački program analize francuskog društva – i naročito kulturne i simboličke elemente nejednakosti koje se u njemu perpetuiraju u različitim sferama društva – Pjer Burdije nam je, kao niko pre njega, otkrio društvene uslovljenosti naših izbora u različitim domenima delanja – od ishrane i kulture do politike i obrazovanja – dekonstruišući *de facto* dugoročne i svakodnevne posledice klasne borbe – kako na strukturnom, tako i na individualnom planu – i mehanizme dominacije, koji služe reprodukciji postojećeg poretka. *Teorijske strukture na koje se oslanja Burdijeova paradigma imaju makrosocijalne implikacije, ali su sasvim primenjive i u analizi pojedinačnih društvenih domena, tako da predstavljaju koherentnu artikulaciju i opšteg i posebnog.* Štaviše, Burdije je svoj model mišljenja gradio *odozdo* prema *gore*, proizvodeći određeni broj teorijskih refleksija koje nisu – na početku – konstituisale jedan jedinstveni teorijski sistem, već su činile elemente koji će kasnije biti integrisani u taj sistem.

Sociolog, dakle, naučni renome dostiže zahvaljujući autentično i progresivno koncipiranoj teoriji čoveka i društva, i naročito, teoretizacijama dominacije i društvene reprodukcije – čiji su kvintesencijalni elementi, pre svega, koncepti „habitusa“<sup>26</sup>, „kapitala“<sup>27</sup> i „polja“<sup>28</sup>

---

nauke. Naravno, kada govorimo o determinizmu u sociologiji mislimo na *probabilistički*, a ne *mehanički* determinizam. Jer, mehanička uzročnost ne postoji čak ni u biologiji, već samo u (klasičnoj) fizici i podrazumeva *nužnost*. Na primer, ukoliko ispustimo hemijsku olovku, ona će nesumnjivo i bez bilo kakvog izuzetka uvek pasti na zemlju (osim ako u tom trenutku nismo na Mesecu). *U društvenim naukama takav uzročni determinizam ne postoji, već je na delu probabilistički determinizam koji se zasniva na tendencijama, pravilnostima i šansama, tako da, kada u sociologiji utvrdimo uzročnost, ona je svakako probabilistička.* Međutim, u sociologiji, kao i u drugim društvenim naukama, kao što ne postoje čisto subjektivistički, nemoguće je imati i isključivo objektivistički pristup, tako da se i Burdijeova sociologija kreće – iako s jasnim prihvatanjem pozicije metodološkog determinizma – između onoga što možemo nazvati *utvrđivanjem modela, s jedne, i naracije, s druge strane.*

26 Videti tekst Dušana Ristića u ovom zborniku.

27 Videti tekst Predraga Cvetičanina u ovom zborniku.

28 Videti tekst Milice Resanović u ovom zborniku.

i „simboličkog nasilja“<sup>29</sup> – nastali zahvaljujući obimnim empirijskim istraživanjima, koje je sprovodio tokom nekoliko decenija. Verovatno najbolju ilustraciju ove progresivnosti u izgradnji Burdijeovog teorijskog sistema predstavlja poslednja knjiga koja je objavljena za njegovog života: *Bal samaca*. Naime, ovo delo objedinjuje tri Burdijeova teksta na istu temu – celibat starije dece u ruralnim oblastima njegovog rodnog kraja – koji su nastali u tri različite decenije, 1962, 1972, i 1989. godine.<sup>30</sup> Naime, ovo dvostruko vraćanje, 1972. i 1989. godine, na isto empirijsko istraživanje – koje je sprovedeno 1961. godine – kako bi ponudio dalju razradu svojih prethodnih refleksija na datu temu, predstavlja zanimljiv izraz sistemskog zaokruživanja Burdijeove teorije.

Burdije u prvom tekstu mobilizuje koncept *habitus*a, analizirajući primarno odnos seljačkog stanovništva prema svom telu, odnosno njihov „poseljačen“ (*empaysanné*)<sup>31</sup> način držanja, naročito vidljiv na lokalnim balovima, koje sociolog etnografski opisuje. Tačno deset godina nakon toga, u drugom tekstu, on ponovo razmatra istu problematiku, ali polazeći od koncepta *kapitala* i tumačeći strategije reprodukcije porodica putem dobara koja se unutar seljačkih porodica ostavljaju u nasleđstvo. Konačno, osamnaest godina nakon izvedenog empirijskog istraživanja, Burdije u trećem tekstu pristupa kompletnijoj analizi ovog istraživanja preko koncepta *polja*, koncentrišući se na ujedinjavanje različitih simboličkih dobara preko nevidljivih granica, koje su od ruralne varošice napravile jedan mali – autonoman i zatvoren – svet sa sopstvenim vrednostima. Ipak, ovaj ruralni svet sve više

---

29 Videti tekst Andree Perunovića u ovom zborniku.

30 Prvi tekst, „Celibat i uslovi na selu“, objavljen je u časopisu *Ruralna istraživanja (Études rurales)* 1962. godine; drugi tekst „Matrimonijalne strategije u sistemu reprodukcije“, objavljen je u časopisu *Anali (Annales)* 1972. godine; treći tekst „Zabranjena reprodukcija. Simbolička dimenzija ekonomske dominacije“, objavljen je, kao i prvi, u časopisu *Ruralna istraživanja*, 1989. godine.

31 U Francuskoj je, naime, odavno bio odomačen neologizam *embourgeoisier*, odnosno „poburžoaziranje“ (recimo kada se govori o određenim stilovima života srednjih slojeva koji sve više nalikuju stilovima života dominantne klase). Burdije, međutim, igrom reči u francuski jezik uvodi relacioni glagol *empaysanner*, koji mi ovde prevodimo kao „poseljačivanje“.

biva apsorbovan od sveta grada (sa svojim oblicima ponašanja i specifičnom konzumacijskom kulturom), što proizvodi brutalne efekte devalorizacije lokalnih praksi (Champagne 2008: 44–45).

U najkraćem, poslednji razvijen veliki koncept u burdijeovskoj sociologiji, *društvena polja* – koji integriše prethodno osmišljene koncepte *habitusa* i *kapitala* i osvetljava procese društvene diferencijacije, koncepte koji dele društvo na mnošto specifičnih i *relativno autonomnih* mikrokosmosa – Burdije teorijski stabilizuje tek 1980-ih godina, čime je simbolički zaokružen i njegov teorijski sistem.

## Intelektualac

„Ako sociolog ima ulogu, to bi pre bilo *davanje oružja*, nego *davanje lekcija*“ (Bourdieu, Chamboredon, Passeron 1984 [1968]) – *kurziv I. M.*). Od samih početaka delanja unutar univerzitetskog polja, Burdije brani poziciju da sociologija, kao uopšte i svako proučavanje društva, ima smisla samo ukoliko nudi elemente za njegovo razumevanje i menjanje, podižući naročito svest pojedinaca o determinizmima koji ih određuju, s ciljem da sami pojedinci postanu istinski subjekti svojih delanja. Spomenuta fundamentalna motivacija, koja se nalazi u osnovi naučnog angažmana ovog sociologa, ostala je konstanta od početka do kraja njegove karijere. On, tako, u pomenutom radu iz 1962. godine – koji se naslanja na monografsko istraživanje celibata u ruralnoj varošici u kojoj je rođen – jedan od problema posleratne sociologije rezimira na sledeći način: „Sociologija ne bi zasluženo prolazila kroz jedan ovako bolan period da je za cilj imala otkrivanje kanapa, koji pokreće individue koje ona promatra, da nije smetnula s uma da ima posla s ljudima koji, kao marionete, igraju u igri čija pravila ne poznaju; ukratko: da je sebi za cilj postavila da ovim ljudima restituiše smisao njihovog delanja“ (Bourdieu 1962: 109).

Pjer Burdije je, dakle, efektivno živeo svoj *sociološki angažman* kao jedan od oblika *političkog angažmana*. Taj se angažman, u njegovom slučaju, ne može svesti na angažman tradicionalnog *političkog aktiviste*,

već više označava proces u kojem *sociološka saznanja* (*connaissance sociologique*) – do kojih je sociolog došao strogo poštujući naučne metode i refleksije – postaju *angažovana znanja* (*savoir engagé*), koja na pojedince mogu imati uticaj u tom smislu da potonji, upravo zahvaljujući sociologiji, *delajući, postaju svesni uzroka svog delanja*. Na tom tragu, u meri u kojoj sociologija *otkriva skriveno*, tj. ono što omogućava reprodukciju etabliranog poretka, ona objektivno postaje pretnja tom poretku, te se može definisati kao *kritička sociologija* (što je ujedno i označitelj koji se najčešće pripisuje Burdijeovoj sociologiji).

Međutim, sama činjenica da sociologija otkriva skrivene društvene mehanizme jeste nužan, ali ne i dovoljan uslov realizovanja njenih inherentnih potencijala. Da bi u potpunosti ostvarila svoj poziv, dakle, sociologija mora raditi i na širenju znanja, koje proizvodi među dominiranim. Jer, ukoliko se njenim znanjima koriste isključivo dominantni, to može imati kontraefekat, odnosno, podstaknuti njihovu upotrebu u manipulativne svrhe. Ipak, stvoriti od sociologije *popularnu nauku*, ali ne i *nauku koja bi previše simplističkim banalizacijama ubila naučnu poruku*, nije jednostavan zadatak (Champagne 2008: 48). Jer, sociologija je nauka, i po definiciji ne može odmah biti dostupna široj publici, imajući u vidu da je *logika nauke da se konstruiše nasuprot zdravorazumskih razmišljanja* i da *osmišljava sopstvene koncepte i jezik* (štaviše, samom Burdijeju je često prigovarano da je pisao stilom koji je potpuno nečitljiv kulturno deprivilegovanim društvenim pojedincima, a koji su, pak, logično najzainteresovaniji za demontažu sistema dominacije koji ih deprivira). Ova kontradikcija je dugo opterećivala Burdijea, „koji je smatrao da propitivanje o društvenim i političkim (u širem smislu) upotrebama sociologije čini integrativni deo sociološkog zanata“ (ibid.: 48–49).

Ukoliko se centriramo na njegovo zauzimanje političkih pozicija između 1961. i 2001. godine i sociološke refleksije o odnosu društvene nauke i političke akcije u istom periodu (Bourdieu 2002), videćemo da je čitava Burdijeova karijera obeležena traženjem rešenja za problem pristupačnosti i širenja – bez iskrivljavanja – naučnog znanja u političko polje, odnosno, uloge koju intelektualci treba da imaju u

društvenim borbama (uporediti Champagne 2008; Champagne, Christin 2004; Pinto 2002). U nastupima koje će – preko različitih medija – imati pred socijalno raznolikom publikom, sociolog će permanentno – prema sopstvenom priznanju – ulagati napore i raditi na sebi, kako bi osmislio i primenio osobene načine komunikacije kroz diskurs koji je pristupačniji široj publici. Jer – i ovo je direktno povezano s istorijskim nastankom i značenjem pojma intelektualac<sup>32</sup> – univerzitetski profesor ili naučni istraživač postaje intelektualac tek u momentu kada istupi javno i zauzme poziciju u odnosu na neki aktuelni politički problem.<sup>33</sup>

Izlažem se riziku da uvredim one među [istraživačima] koji, birajući vrlo lakoću zatvaranja u sopstvenu kulu od slonovače, u intervencijama izvan akademske sfere vide opasno kršenje famoznog principa „vrednosne neutralnosti“ koji se pogrešno identifikuje s naučnom objektivnošću. [...] Treba, bez obzira na cenu, ulaziti u javnu raspravu, u kojoj su traغيčno odsutna naučna dostignuća i [...] preneti znanja iz akademskog sveta (Bourdieu 2000: 9).

Iako je sociologija, prema Burdijeovom mišljenju, objektivno politička nauka, on, kao i Dirkem uostalom (videti Mladenović 2018), političku funkciju ove nauke vidi primarno u obezbeđivanju dovoljno kredibilnih informacija građanima, koje će im pomoći da bolje razumeju

---

32 Pojam „intelektualac“ pojavljuje se prvi put tek u vreme „Afere Drajfus“ (*L'affaire Dreyfus*) u Francuskoj i izvorno označava vrlo heterogenu grupu mislilaca – pisaca, umetnika, novinara i univerzitetskih radnika – uvaženih u svojim profesijama, koji su, nasuprot tradicionalnim elitama, naročito onim vezanim za ekonomsku moć, javno ustali protiv principa „državnog razloga“. Upravo je taj kolektivni i angažovano politički akt u polju javnosti, koji podrazumeva ulog, tj. autoritet stečen zahvaljujući delanju u okviru određenog specijalističkog domena u profesiji, ono što će ove ljude odrediti i definisati kao intelektualce.

33 Drugim rečima, *Pjer Burdije sociolog* postaje *Pjer Burdije intelektualac* tek kada, koristeći autoritet i znanja koje je stekao u naučnom polju, pokuša da ih konvertuje u intelektualno polje – kao polje čiste ideološke proizvodnje i borbe za nametanje ispravne vizije društvenog sveta – zauzimajući poziciju u odnosu na neko politički aktuelno pitanje. Ovo je veoma važno podvući, jer se u našoj javnosti, a neretko i u sociologiji, pojam *intelektualac* često pogrešno identifikuje s ekstenzivnim pojmom *inteligencija*, koji označava pojedince koji se bave intelektualnim profesijama.

društveni svet, svoje mesto u njemu, i podstaknu ih da delaju kako bi ga – kroz politički angažman, u najširem smislu te reči – promenili. Drugim rečima, sociologija proučava ono što je bilo i što jeste, ali ne i ono što će biti, odnosno ne uključuje – za razliku od marksizma, na primer – ni teleološki, ni utopijski element (jer utopije ne može ni biti bez političkog cilja). U burdijeovskoj sociologiji, uprkos denunciranju lažnog principa vrednosne neutralnosti i jasnom stavljanju na stranu dominiranih, nema ni istorijskih zakona, ni političkih ciljeva, ni subjekata društvenih promena. Burdije, kao sociolog (i u sociološkim knjigama), dakle, ne ocrtava predloge o tome kako prevladati etablirani poredak i neutralisati mehanizme dominacije (iako je njen najveći emancipatorni značaj i politički potencijal upravo u dekonstrukciji tih mehanizama); Burdije, kao intelektualac, pak, u svojim političkim intervencijama, nedvosmisleno zauzima poziciju u ideološkoj borbi i nudi, kako poželjnu viziju društva,<sup>34</sup> tako i poželjnu viziju rešenja konkretnih društvenih problema.

Uprkos tome što *sociolog* dela i kao *intelektualac* od 1960-ih godina, od 1995. godine, taj angažman postaje neuporedivo intenzivniji, a on sâm – šire društveno poznat. Ovakva situacija je jednim delom uslovljena činjenicom da je upravo to period u kojem je njegov simbolički kapital unutar naučnog polja na vrhuncu, ali je uslovljena i društveno-političkim kontekstom. Naime, ulaskom u ozbiljnu krizu reprodukcije etabliranih društvenih i ekonomskih odnosa unutar socijalističkog bloka 1980-ih godina na Istoku, i u zemljama Zapada dolazi do promene odnosa snaga u klasnoj borbi na račun dominiranih. Socijalizam i revolucija prestaju da budu kredibilna pretnja dominantnima na Zapadu, tako da ne postoji ni interes održavanja konsenzusa između rada i kapitala. Upravo u toj deceniji dolazi do potpunog kraha socijalističkog projekta predsednika Fransoa Miterana, koji odustaje od programa reformističkog prevazilaženja kapitalizma – zahvaljujući kojem je i osvojio vlast – te prihvata tezu Margaret Tačer (*Margaret*

---

34 Tu viziju je možda najkonciznije izložio u tekstu „Za istinsku levicu“ (*Le Monde*, 8. aprila 1998).

Thatcher) *There is no alternative* (TINA), čime počinje nepovratan proces rastakanja države socijalnog staranja, koja je etablirana nakon Drugog svetskog rata u zemljama razvijenog kapitalizma. Ovaj proces postaje naročito brutalan već početkom 1990-ih, definitivnim prihvatanjem neoliberalne ideologije „kraja istorije“.

Ovo su, dakle, procesi koji motivišu Burdijea – u tom momentu već svetski poznatog sociologa – da radikalno intenzivira svoj intelektualni angažman na strani dominiranih. Već krajem 1980-ih, sociolog promišlja projekat kolektivne sveske studija koja bi podrazumevala visok naučni nivo i značajan potencijal čitanosti među širom publikom. Rezultat takvog pristupa je došao već 1993. godine, objavljivanjem knjige *Beda sveta* (*La Misère du monde*) (na čijoj je realizaciji radio sa nekoliko desetina najbližih saradnika), koju odlikuju naučna rigoroznost u analizi, ali i želja da se interveniše na strani „prezrenih“, odnosno „bednih“ na svetu, putem učešća u političkim debatama. *Beda sveta* je samo prva u nizu knjiga *Burdijea intelektualca*, tj. njegovih socioloških intervencija u političkom polju, koje će biti napisane tokom poslednje decenije XX veka (Champagne 2008; Champagne, Christin 2004). Nakon pokretanja izdavačke kuće „Razlog za delanje“, uslediće još nekoliko izdanja u istom formatu – npr. *O televiziji* (1996); *Signalna svetla 1: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji* (1998); *Signalna svetla 2: za evropski društveni pokret* (2001) – koja će biti prodana u velikom broju primeraka (neke će postati i bestseleri).<sup>35</sup>

Bilo bi pogrešno, bez obzira na pomenute periode angažmana, veštački praviti distinkciju između *Burdijea sociologa/naučnika* (1960–1993) i *Burdijea intelektualca/političke ličnosti* (1993–2002), kako se to redovno čini, ne samo u francuskim medijskim i intelektualnim krugovima, već i u krugovima nekih specijalista (Swartz 2003). U korenu te distinkcije

---

35 *Burdije sociolog* će u istom periodu objaviti nekoliko sociološko-filozofskih studija namenjenih usko-stručnoj publici i učestvovati u debatama unutar polja društvenih i humanističkih nauka: od knjiga *Pravila umetnosti: geneza i struktura književnog polja* (1992), *Praktični razlozi: o teoriji akcije* (1994), preko dela *Paskalijanske meditacije* (1996) i *Muška dominacija* (1998), do poznijih izdanja kao što su *Društvene strukture ekonomije* (2000), *Jezik i simbolička moć* (2001) i *Nauka o nauci i refleksivnosti* (2001).

je Burdijeov veoma intenzivan angažman protiv neoliberalnih kontra-reformi 1990-ih godina, kada sociolog, koji je već postao „veliko ime“ u svetu nauke, počinje da koristi taj simbolički kapital u intelektualnim borbama koje se zaoštavaju u Francuskoj i u Evropi tog vremena. Aktivnom podrškom masovnim protestima, koji se šire Francuskom 1995. godine, kao protivstav urušavanju francuskog socijalnog sistema, Burdije postaje emblematična figura pokreta omniprisutna u medijima. Drugim rečima, kao što je svojevremeno bilo u slučajevima Sartra, Arona i Fukoa, zauzeti konkretan stav o politički aktuelnom pitanju značilo je, gotovo nužno, odrediti se i prema Pjeru Burdijeu.

U tom ključu, dakle, Burdijeova slava i medijska vidljivost 1990-ih godina više je plod njegove odluke da je u datom specifičnom kontekstu potrebno intenzivirati intelektualni angažman, kao i činjenice da mu je uz ogroman autoritet, koji je već stekao u naučnom polju, bilo lakše da realizuje nove oblike angažmana, i da oko svog imena okupi veliki broj saradnika i poštovalaca, nego što je on sam radikalno napravio diskontinuitet u promišljanju političke funkcije sociologije tokom vremena. Štaviše, politički kontinuitet Burdijeove sociološke sociološke putanje – još od prvih njegovih istraživanja u Alžiru, kada je odlučio da bude u određenom smislu učesnik, a ne samo posmatrač u kontekstu velikih društvenih i političkih lomova – nedvosmislen je. Osim toga, kroz svoj teorijski i politički angažman, Burdije je uspeo da postigne da za savremenu intelektualnu levicu njegovo ime i teorijska paradigma čine referencu kakvu je marksizam za istu grupaciju predstavljao sve do 1980-ih godina.

## Umesto zaključka

Čitati Pjera Burdijea može imati ne samo naučne izazove, već i lično značenje. Umesto klasičnog zaključka, ovaj uvodni tekst će biti priveden kraju, uz pomoć jedne kratke lične genealogije, jer prezentovanje refleksivnog ličnog iskustva u nekim konkretnim situacijama može imati veći sociološki *značaj* i *značenje* nego što bi to bio slučaj s



razvijanjem komplikovanih socioloških promišljanja. Iz tog razloga ću ovo „bezlično“ *Mi* iz prethodnog dela teksta<sup>36</sup> zameniti ličnim *Ja* u nastavku. Naime, 2015. godine, moj pariski mentor doktorske disertacije, Loran Žanpjer (*Laurent Jeanpierre*), ubedio me je da je za analizu objekta istraživanja na kojem sam radio najadekvatnije koristiti teorijski okvir, kao i metodološka oruđa Pjera Burdijea. Na taj način mi je otkrio potpuno nove sociološke horizonte, koje nisam dovoljno poznao, jer u vreme kada sam studirao na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, tada najcitiraniji savremeni sociolog nije bio deo nastavnog kurikuluma na predmetu Opšta sociologija, niti je njegov pristup sistematski izučavan u domaćoj sociologiji. Tek kasnije će profesorka Ivana Spasić uraditi pionirski posao na tom planu. Bilo kako bilo, rad koji sam realizovao i literatura koju sam pročitao tokom doktorskog istraživanja, u meni su izazvali svojevrstan šok i efekte koji su me – shvatio sam to na samom kraju istraživačkog procesa – lično transformisali.

Čitanje velikog broja članaka i knjiga Pjera Burdijea i njegovih nastavljača ne samo da je predstavljalo teorijsko sidro za moju tezu, već mi je pomoglo i da otvorim jedan za mene potpuno novi horizont: socioautoanalizu koju je i sâm Burdije primenio u svom poslednjem delu (o čemu je bilo reči u prvom delu Predgovora). Ovaj proces mi je omogućio da *mnogo bolje razumem sebe, svoju prošlost, svoju sadašnjost, vezu između moje prošlosti i moje sadašnjosti i, pre svega, determinizme u koje sam upleten i koji me oblikuju*. Na primer, interpretativni okvir koji je uspostavio Pjer Burdije, a koji sam koristio u svojoj disertaciji, omogućio mi je da shvatim šta, sociološki, znači biti rođen u jednom

---

36 Autor ovih redova zagovara stav da pri iznošenju ličnih opservacija i tumačenja u stručnim tekstovima treba permanentno koristiti prvo lice jednine, a ne množine (tamo gde ono nije neizbežno), uprkos tome što je ovaj potonji pristup postao naučni standard. Naime, iako ga i sâm koristim u slučaju kada sam na to prisiljen nekim simboličkim granicama, koje nam se nameću u sociologiji, nalazim da opšteprihvaćena naučna praksa upotrebe „bezličnog pristupa“ u pomenutim situacijama predstavlja nepotreban manevar davanja veće težine iznesenim ličnim iskazima, odnosno, oblik naučnog kukavičluka kojim se autor ili autorka u određenoj meri ograđuje od sopstvenog stava i, na taj način, pokazuje neodgovornost prema čitaocima.

izrazito *narodskom okruženju*, odnosno u relativno siromašnoj porodici „polutana“, radnika i seljaka, sa vrlo slabim kulturnim kapitalom, u gradu na jugu Srbije, koji je i sam socijalno izolovan i siromašan, i u kojem se koriste dijalekat i idiomi nerazumljivi u ostatku zemlje (reč je o *de facto* dvojezičnosti).

Za razumevanje sebe, *onoga što sam bio* i što jesam, tj. onoga što je iskovalo moj *habitus* – mimo ovoga što je već rečeno – bilo je takođe važno shvatiti šta to u sociološkom smislu znači završiti srednju elektrotehničku školu, odnosno školu sa najgorom reputacijom u gradu u kojem sam rođen i odrastati u društvenom okruženju u kojem je intelektualna stimulacija, nažalost, bila retka; i zašto sam toliko dugo osećao stid zbog svog socijalnog i geografskog porekla.

Upravo Burdijeovi tekstovi koje sam čitao tokom doktorskog istraživanja pomogli su mi da shvatim zašto sam prvi u svojoj porodici koji je stekao diplomu visokog obrazovanja – ne samo roditelji i šira porodica, već i moj mlađi brat radi kao manuelni radnik i na radnom mestu izložen je ekstremnoj socijalnoj eksploataciji i simboličkom nasilju koje žive dominirane klase u Srbiji na dnevnom nivou – zašto imam tako malo talenta za strane jezike, zašto sam bio homofob, nacionalista i seksista, ali i šta je učinilo, i dalje čini, da velikim delom – uprkos tome što sam imao „sreće“ da budem jedan od onih retkih *miraculés*, koji tokom života društvene mehanizme koji ga uokviruju – prihvatam kao svoje tzv. *narodске, sportske i maskulinističke* vrednosti.

Naravno, studirajući sociologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu, intelektualno sam „evoluirao“ i stekao znanja koja mi omogućuju da mnogo bolje razumem društvene procese i odnose. Međutim, pre ovog iskustva na doktorskim studijama nisam umeo da sociološki rezonujem o ličnim transformacijama i, upravo mi je čitanje Pjera Burdijea pomoglo da shvatim da se društveni determinizmi u kojima se nalazimo nikada ne mogu potpuno neutralizovati, u smislu da ih stavimo po strani ili da ih se potpuno oslobodimo.

Osim toga, model mišljenja Pjera Burdijea i temeljni koncepti njegove sociologije pomogli su mi da bolje razumem društveni svet generalno i, posebno, različite situacije koje posmatram ili u koje sam

uključen. Na primer, u momentu odbrane doktorske disertacije, impregniranost burdijeovskim interpretativnim okvirom me je „naterala“ da shvatim razloge zbog čega sam se osećao pomalo anksiozno pred francuskom komisijom. A razlog je – što sam bio suočen s trpljenjem dvostrukog oblika simboličkog nasilja: prvi je povezan s činjenicom da je reč o situaciji u kojoj je postojao odnos moći – inače neizbežan – između doktoranda i njegovih ispitivača, koji treba da ga ocene; drugi je, pak, bio uslovljen činjenicom da jezik na kojem je održana odbrana disertacije, francuski, nije moj jezik. U najkraćem, čitanje burdijeovske literature nam otvara vrata novih socioloških perspektiva o ličnim društvenim putanjama koje nas određuju kao individue i društvene delatnike, odnosno, koje određuju to šta smo, i šta društveno predstavljamo.

## Literatura:

- Bonnowitz, Patrice (2002), *Premières leçons sur la sociologie de Pierre Bourdieu*, Paris: PUF.
- Bourdieu, Emmanuel (1998), *Savoir-faire: contribution à une théorie dispositionnelle de l'action*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (1962), „Célibat et condition paysanne“, *Études rurales* 5–6: 32–135.
- Bourdieu, Pierre (1987), *Choses dites*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1988), *L'ontologie politique de Martin Heidegger*, Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1992), *Les Règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (ur.) (1996), *La Misère du monde*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (1996), *Sur la télévision*, Paris: Raisons d'agir.
- Bourdieu, Pierre (2000), *Contre-feux 2*, Paris: Raisons d'agir.
- Bourdieu, Pierre (2002), *Interventions 1961–2001: sciences sociales et action politique*, Paris: Agone.
- Bourdieu, Pierre (2004), *Esquisse pour une auto-analyse*, Paris: Raisons d'agir.
- Bourdieu, Pierre (2019), *Nacrt za autoanalizu*, Beograd: Karpos.
- Bourdieu, Pierre (sa Loïc Wacquant) (1992), *Réponses: pour une anthropologie réflexive*, Paris: Le Seuil.
- Bouveresse, Jacques (2004), *Bourdieu, savant et politique*, Marseille: Agone.
- Champagne, Patrick (2008), *Pierre Bourdieu*, Paris: Editions Milan.
- Champagne Patrick, Olivier Christin (2004), *Mouvements d'une pensée: Pierre Bourdieu*, Paris: Bordas.
- Coulangeon Philippe, Julien Duval (2013), *Trente ans après La Distinction de Pierre Bourdieu*, Paris: La Découverte.
- Dortier, Jean-François (2012), „Les idées pures n'existent pas“, *Sciences Humaines*, Hors-série 15: 3–8.
- Fabiani, Jean-Louis (2015), *La sociologie comme elle s'écrit: De Bourdieu à Latour*, Paris: EHESS.
- Jourdain Anne, Sidonie Naulin (2012), *La théorie de Pierre Bourdieu et ses usages sociologiques*, Paris: Armand Colin.
- Halimi, Serge (1997), *Les Nouveaux Chiens de garde*, Paris: Raisons d'agir.
- Mladenović, Ivica (2018), „Sociologija protiv socijalizma u radu Emila Durkhajma“, *Sociologija* 60(2): 433–457.
- Mladenović, Ivica (2021), „Analiza višestrukih podudaranja kao oruđe u sociološkim istraživanjima“, *Sociologija* 63(1): 26–49.
- Pinto, Louis (2002), *Pierre Bourdieu et la théorie du monde social*, Paris: Editions Albin Michel.
- Sapiro, Gisèle (2013), „La carrière internationale de *La Distinction*“, u: Philippe Coulangeon (ur.), *Trente ans après La Distinction, de Pierre Bourdieu*, Paris: La Découverte: 45–58.

- Sapiro, Gisèle (2020), „Qui est Pierre Bourdieu?“, u: Gisèle Sapiro (ur.), *Dictionnaire international Bourdieu*, Paris: CNRS Editions: XV–XXIV.
- Swartz, David L. (2003), „From Critical Sociology to Public Intellectual: Pierre Bourdieu and Politics“, *Theory and Society* 32(5–6): 791–823.
- Truong Nicolas et Nicolas Weill (2012), „Esprit de Bourdieu, es-tu là ?“, *Le Monde* 23. 01. 2012 (Online:[https://www.lemonde.fr/idees/article/2012/01/23/esprit-de-bourdieu-es-tu-la\\_1633314\\_3232.html](https://www.lemonde.fr/idees/article/2012/01/23/esprit-de-bourdieu-es-tu-la_1633314_3232.html)).